

Надія ФЕРЕНЦ,
кандидат філологічних наук

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАГАДИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ ОЛЕНИ РУДЛОВЧАК

Магістральною темою наукових досліджень О. Рудловчак було літературне життя Закарпаття і Східної Словаччини. У своїх карпатознавчих студіях вона найчастіше послуговувалося культурно-історичним і порівняльно-історичним підходами до оцінки літературного процесу, окремих літературних явищ і постатей. Ці методи домінують у її праці «Літературні стремління Східної Словаччини у 20-30-х роках ХХ століття». О. Рудловчак слушно зазначає, що в першій половині ХХ століття спостерігається відставання українського етносу Словаччини у порівнянні з культурними стремліннями Закарпаття. Причиною цього, на її думку, була ізоляваність від українського населення Східної Словаччини від українського культурного життя зокрема, і від культурного процесу Закарпаття. Процесу ізоляції сприяла автономізація Пряшівської єпархії, яка об'єднала населення Східної Словаччини і керувала його духовним життям, а також географічні, політичні і територіально-адміністративні фактори.

Порівнюючи літературні стремління Закарпаття і Східної Словаччини, дослідниця звернула увагу на зближення літератури Закарпаття з українською, посилення в ній реалістичних тенденцій, наближення мови художніх творів до розмовної, а згодом до літературної, а в Східній Словаччині в той же час відбувається штучна архаїзація літературних традицій, санкціонування «язичія», поява літератури відрубної від української і російської. Застій духовного життя українців Східної Словаччини, слушно зазначає О. Рудловчак, послабляв можливості протистояти асиміляторській політиці Угорщини. Вона позитивно оцінює угруповання «народовців», які орієнтувалися на народну мову і культуру, налагоджували зв'язки з галицькими просвітянами, водночас зауважує, що окремі з них займалися демагогією і навіть підтримували фашистську ідеологію.

О. Рудловчак розглядає розвиток літератури у прямому зв'язку із суспільно-політичними і світоглядними категоріями. Вона слушно зауважує, що суспільно-політичні умови життя Східної Словаччини негативно позначилися на художній літературі, їй не вистачало належного інтелектуального рівня, виробленої техніки, вони хибували декларативністю і споглядальністю. Основним змістом ліричних творів були патріотично-будительські заклики, учнівські пейзажні картини, славослів'я видатним постатям. Ці твори були, за спостереженням О. Рудловчак, наслідуванням будителів, написаних за зразком співанок ХVIII, не багатою на художні здобутки була і проза.

Даючи лаконічну характеристику творам Івана Кинді, Ірини Невицької, Івана Сможанського, Сигизмунда Бринського, О. Рудловчак знайомить читача з життєвим шляхом, світоглядом кожного з них. Прикметна з цього погляду характеристика творчості І. Невицької, яка успішно поєднувала творчу роботу з освітньою і громадською діяльністю. На думку О. Рудловчак, на творчості письменниці негативно позначилися «хворобливе оточення», брак систематичної освіти, філософської концепції, наукового світогляду і яскравого художнього хисту. «Як поет Невицька слабка, немає у її віршах гнучкості, вони часто ритмічні, важкі, хоча більшість своїх поезій вона намагалася укласти в ритм і мотиви відомих народних пісень» (4, 131). «Як спадщина Невицької, так і її формування як письменниці, – підсумовує дослідниця, – явище складне і суперечливе. Для її повного висвітлення бракує ще біографічних даних, джерельних матеріалів, оскільки літературна творчість Невицької до цього часу не зібрана» (4, 131). У творах І. Невицької, зазначає О. Рудловчак, уживається бойова незламність з покірністю і всепрощенням.

Про те, як біографія митця позначається на його творчості, довідуємося із промовистої статті О. Рудловчак «До біографії Петра Кузьм'яка». Із статті довідуємося, що П. Кузьм'як народився у Східній Словаччині у бідній родині. Щоб здобути освіту, змушений був, як інші закарпатські літератори М. Нодь, А. Кралицький, поступити в монастир, де панували грубість і деспотизм. Кузьм'як залишив монастир, «риси волелюбності і ненависті до гніту та панської сваволі, – зазначає О. Рудловчак, – виразно відбилися згодом у відомих нам поезіях Кузьм'яка» (3, 110). За причетність до революції 1848-1849 рр. він був заарештований. Пе-

режите Кузьм'яком стало матеріалом для його творів, у яких звучали симпатії до революції і співчуття до пригноблених.

О. Рудловчак звернула увагу на такий факт життя Кузьм'яка, як дружба з О. Духновичем, про який згадує його біограф. Вона висловлює припущення, що О. Духнович не включив Кузьм'яка в коло співробітників «Пряшівської літературної спілки» незважаючи на відсутність належної кількості літературно-грамотних людей, бо його ім'я було «заплямованим» в умовах абсолютизму.

Факти біографії П. Кузьм'яка, на думку О. Рудловчак, можна було б доповнити, ознайомившись з архівом Мукачівського монастиря, який зберігається в рукописних фондах Закарпатського обласного архіву в Берегові, в архівах М. Врабеля, Я. Стрипського, Етнографічного товариства Угорщини.

Оцінюючи творчість того чи іншого письменника, О. Рудловчак часто визначала ті проблеми, якими могли б займатися інші дослідники.

Аналізуючи творчість молодих письменників Східної Словаччини 20-30-х років XIX ст, дослідниця вдається до порівняльного методу. Вона зазначає, що Іван Киндя зосереджує увагу на переспіві фольклорних сюжетів, переказує історію про Петра Великого, у Івана Новака – ширший діапазон, йому належить ініціатива – вже третя в контексті розвитку літератури українців Східної Словаччини у 20-30-х роках – написання роману з місцевою тематикою» (4, 144).

Біографічним, культурно-історичним і порівняльно-історичним методами О. Рудловчак керувалася у своїх працях про О. Духновича. Творчу біографію письменника вона розглядає у зв'язку з конкретно-історичними реаліями часу. У статті «Творчий шлях Олександра Духновича» О. Рудловчак простежує вплив тодішнього соціально-політичного середовища на світогляд, еволюцію мистецької свідомості. Вона зауважує, що роки навчання майбутнього письменника «позначені ідеями дворянського консервативного патріотизму», в яких захлиналась і тогочасна угорська література, прагнучи законсервувати «образ привілейованого мадярства» і відмежуватися від іноземних впливів. Принцип виховання, що крім мадяра на світі немає людини, позначився на поезії Духновича, насиченій «шовіністично забарвленим патріотизмом».

О. Рудловчак показує, як зміни в світогляді О. Духновича, що відбулися в період навчання в Ужгородській семінарії, самоосвіта зростаючий інтерес до гуманітарних наук сприяли тому, що угорський патріотизм з усіма його обмеженими атрибутами уступив місце зацікавленню слов'янськими питаннями, гуманістичним настановам по обудженню формування національної свідомості» (1,17). Наприкінці 20-років Духнович почав писати поезії рідною мовою, а наприкінці 30-х заявив «про свою належність до «руського народу». Це відчуття і обов'язок служити рідному народові, стверджує О. Рудловчак, зміцнилось у період його праці в глухих селах Пряшівщини. Роки нестатків, самотності стимулювали творчість Духновича, наштотували його «на правильне і незмінне розв'язання майже Гамлетівської дилеми: бути чи не бути сином свого народу», він відчув потребу «читати руські книжки і писати рідною мовою».

Аналізуючи творчість Духновича, О. Рудловчак звернула увагу на літературні впливи, які позначалися на його поезії, зокрема на одах, написаних за зразком російських класицистів. У цьому, стверджує дослідниця, переконують «Ода на триумф Ніколая Царя Росії, егда на турков воевав, напрасно чрез Дунай устроеним мостом в Болгарію с всею силою прийшов, Исаакчу, і Исмаїл і прочія кріпості взяв» і «Стихи на взятіє Варни».

За спостереженням О. Рудловчак, в давній українській літературі і фольклорі турки змальовуються як бич руського народу, Угорщини та християн взагалі. Духнович, зазначає О. Рудловчак, в тоні давніх традицій передає радість і піднесення з приводу перемоги росіян над турками. Водночас вона акцентує увагу на відмінних особливостях. Оспівуючи природу, велич і непоборність російської зброї, Духнович торкається проблем, які хвилювали все слов'янство на початку сторіччя і виражає сподівання закарпатоукраїнського населення. Слов'янські народи Австрії, стверджує дослідниця, будучи найбільш пригнобленими, «надихались перемогою сильного брата», гріючи сподівання й на своє визволення» (1, 27).

Оди Духновича О. Рудловчак розглядає в широкому контексті, залучаючи до аналізу твори попередників, старших сучасників – письменників П. Лодія, Г. Тарковича, А. Вальковського, В. Довговича і майстрів угорської літератури Даніела Бержені, Давида Бороті Сабо, Мігалья Чоконаї. На думку О. Рудловчак, політичний вплив на Духновича мала насамперед угорська ода з античною сапфічною строфікою. До слова, подібний розмір вона виявила у П. Лодія і В. Довговича. В патріотичних одах О. Рудловчак знайшла мотиви, співзвучні з творами Д. Бережені і Ф. Келчеї.

В інтимній ліриці дослідниця побачила «вплив сентименталізму взагалі, і угорського зокрема, яким вже раніше захоплювався Духнович. В його творах з'являються мотиви і настрої Пала Аньоші, Габора Дайка, Давида Бороті Сабо, Магія Чоконаї. Появу співзвучних мотивів О. Рудловчак пояснює об'єктивними фактами, які мали місце в долі письменників з одного боку, а з другого суворою церковною дисципліною, яка «наклала на життя цих поетів важкі пута недолі, спинала розбіг громадської діяльності і кинула в глушину або за монастирські ґрати. В цих гнітючих умовах у їх поетичному доробку виникли мотиви розпачу і смутку» (1, 43). Як бачимо, тематично-образні паралелі, типологічні судження О. Рудловчак розглядає на багатому фактичному матеріалі.

У складних соціально-політичних умовах в середині XIX ст. Духнович очолив боротьбу за створення національної літератури. Він створив «Пряшівську літературну спілку», завданням якої було пожвавлення культурно-літературного руху, об'єднання літераторів і популяризація художнього слова, розробив план організації друкарні, планував використати для друкарської роботи монахів, однак, як зауважує О. Рудловчак, Мукачівська консисторія не підтримала його і заборонила створення друкарні. Поліцейське управління видало наказ про арешт Духновича як «бунтівника, баламута, агітатора руського». «Культурно-освітня і громадська діяльність серед закарпатоукраїнського населення розцінювалась як антидержавна агітація» (2, 55). Цісарський указ 1853 року заборонив діяльність «Пряшівської літературної спілки», а Мука-

чівська єпархія, за словами О. Рудловчак, «повернулася спиною до видань спілки», «Не тільки чужі», а й свої кидали... каміння під ноги» (2, 57). Священство відмовилося купувати видання «Пряшівської літературної спілки. Важкі матеріальні умови не давали можливості населенню купити книжку руського письменника. Духнович, зазначає О. Рудловчак, шукав різні нагоди, щоб роздати книги учням із надією, що вони потраплять до їх батьків.

У статті «Пряшівська літературна спілка Духновича і літературне життя тогочасся» О. Рудловчак аналізує полеміку навколо питань про художню літературу на сторінках тодішньої закарпатоукраїнської літературної преси. Вона звернула увагу на те, що більшість публіцистів, літературних критиків застерігали від замкнутості, відмежованості літературного життя краю. О. Рудловчак згадує публіциста, що сховався під псевдонімом Іванович, який доводив потребу у співробітництві закарпатських літераторів з угорськими, застерігаючи від схиляння перед чужою культурою за рахунок своєї, бо, за його словами, «безумний той, іже свою хижу лишить упасти, а перед домом панським високоповерховим поклонитися» (2, 63).

Позитивним фактом, стверджує О. Рудловчак, було те, що багато тодішніх митців, публіцистів виступали за широкий обмін літературними здобутками. Вона посилається на літературного критика, поета Миколу Нодя, який розглядав твори галицьких, закарпатських і східноукраїнських авторів як явище одної культури, «акцентуючи на єдності загальноукраїнського літературного процесу. Згадує, що і Духнович, «збагнувши значення єдності західноукраїнської літератури..., тут вже виразив потребу поширення тієї єдності на східнослов'янську спільність» (2, 67).

Порівнюючи початок української літератури в Галичині з початком нової літератури на Закарпатті, О. Рудловчак звертає увагу на те, що М. Шашкевич спирався на студентську молодь, яка мала певну «теоретичну підготовку для літературної творчості, а Духнович «повинен був шукати співробітників у далеких закутках батьківщини, а не в університетському місті, не в центрі наукового і політичного життя. Співробітниками Духновича були часто люди принагідні, любителі поезії, люди з невеликими здібностями, початкуючі поети (2, 72). Аналізуючи альманахи спілки «Поздравление русинов» на 1851 і на 1852 роки, О. Рудловчак доходить висновку, що вірші закарпатських поетів були наслідуванням зразків російської поезії, зокрема Бенедиктова і Державіна. Засуджуючи шовіністичну політику угорської влади, альманахи пропагували літературне єднання з угорськими письменниками.

О. Рудловчак переконана, що «Пряшівська літературна спілка» сприяла згуртуванню літературних сил. О. Духнович і тодішня літературна критика, зазначає дослідниця, були скромної думки про рівень перших літературних кроків своїх сучасників. Їх літературні виступи в альманахах О. Рудловчак називає прологом до справжньої літератури. «І хоч у цих перших заявках нової літератури Закарпаття, – зазначає літературознавець, – не було виразних настанов, які б єднали їх з вершинами тогочасного передового мислення й естетики, проте мали в них місце прогресивні ідейні риси й тенденції. Ці перші літературні кроки виростили з

глибин місцевого ґрунту, відбивали його специфіку навіть у своїй відсталості (2, 106).

Досягненням О. Рудловчак в галузі компаративістики є її статті «Сльоза над могилою російського друга Закарпаття, похованого в угорській землі», «Шляхи російського друкованого слова до закарпатських українців. Закарпатські кореспонденти російської преси в 50-70 роки XIX ст.», «Пряшівський педагог Йосиф Михайлович Рубій і його зв'язки з Росією», «Контакти Духновича з російськими діячами».

Стаття «Сльоза над могилою російського друга Закарпаття, похованого в угорській землі» присвячена російському культурному діячеві, історичу, публіцисту Константину Лукичу Кустодієву. Він, за словами О. Рудловчак, «вступив у процес зв'язків Закарпаття з Росією в тій його фразі, коли москофільство на Закарпатті внаслідок різних обставин, особливо завдяки впливу царської закордонної політики... запустило глибокі корені... Це був водночас період, коли дійшло кульмінаційної фрази зіткнення між угорськими асиміляторами і захисниками національної самобутності Закарпаття, коли внаслідок перемоги угорської асиміляторної політики можливості розвитку національної культури Закарпаття дедалі більше звужувались і прямували до повного обмеження» (6, 163).

Заслугою К. Кустодієва О. Рудловчак вважає налагодження зв'язків із закарпатоукраїнськими письменниками, забезпечення їх творами російських класиків. За її словами, «поетичне обличчя Попрадова формувалось у великій мірі під впливом Кустодієва і тієї літератури, що майбутній поет отримував через нього із Росії і що її дарував Ставровському–Попрадову цей його російський друг та вчитель» (6, 173). О. Рудловчак припускає, що в архіві Кустодієва можуть зберігатися рукописи закарпатських діячів, першоджерела історії Закарпаття, збірка поезій Духновича й, можливо, рукописи самого російського культурно-освітнього діяча.

Вивчаючи архівні рукописні матеріали, О. Рудловчак знайшла листи Духновича до російського дипломата Михайла Раєвського, в яких він звертався з проханням прислати йому книжки російських письменників, періодичні видання і надати фінансову допомогу «Пряшівській літературній спілці». Духнович вважав, що російська література зміцнює визвольні стремління закарпатоукраїнців, надихає на боротьбу за збереження національного обличчя народу, який живе в чужому оточенні. Кожну російську книжку, зазначає О. Рудловчак, Духнович «розглядав через призму піднесення культурного рівня мас і поширення освіти з метою боротьби за кращі соціальні умови життя» (5, 158).

Серед спадкоємців Духновича в Пряшеві у справі зв'язків з Росією О. Рудловчак називає А. Безегі, М. Волковського і Й. Рубія. Відзначаючи позитивний вплив російського слова на літературу Закарпаття в умовах Австро-Угорщини, О. Рудловчак посилається на статтю І. Франка «Формальний і реальний націоналізм», цитує відомі слова: «доки ті русини звертали очі свої на Росію, у них проявлялось хоч яке-таке життя народне, були хоч які – такі писателі... А тепер, коли зв'язки з Росією порвалися, коли очі угорської інтелігенції звернулись до Пешта – що нам осталося?» (10, 139). О. Рудловчак слушно зазначає, що закарпатці вважали російське слово рідним, «в несприятливих

умовах гніту намагались не згубити контактів зі Сходом» (7,7).

В оцінці літературних явищ і постатей О. Рудловчак керувалась принципами історизму і об'єктивності. Її праці базуються на багатій джерельній базі. Вони відзначаються науковою новизною, є помітним внеском у вивчення літературного процесу, насамперед давньої української літератури Закарпаття. Керуючись найбільш продуктивними методами дослідження художніх текстів, О. Рудловчак відкрила чимало нових цікавих сторінок у розвитку літератури Закарпаття, ввела в науковий обіг багато маловідомих матеріалів, ознайомила з творчим доробком письменників, громадських діячів, журналістів. Сподіваюсь, що праці О. Рудловчак у наш час, коли відбувається переосмислення історії літератури і творчості багатьох письменників, стануть стимулом до поглиблених студій над актуальними проблемами, які висвітлені недостатньо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рудловчак О. Творчий шлях О.Духновича // Біля джерел сучасності. Розвідки, статті, нариси. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1981. – 415 с.

2. Рудловчак О. «Пряшівська літературна спілка» Духновича і літературне життя тогочасся // Біля джерел сучасності. Розвідки, статті, нариси. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1981. – 415 с.

3. Рудловчак О. З ліхтарем у минуле. До біографії Петра Кузьм'яка // Біля джерел сучасності. Розвідки, статті, нариси. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1981. – 415 с.

4. Рудловчак О. Літературні стремління українців Східної Словаччини у 20-30-х роках нашого століття // Біля джерел сучасності. Розвідки, статті, нариси. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1981. – 415 с.

5. Рудловчак О. Контакти О.Духновича з російськими діячами // Біля джерел сучасності. Розвідки, статті, нариси. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1981. – 415 с.

6. Рудловчак О. Сльоза над могилою російського друга Закарпаття, похованого в угорській землі // Біля джерел сучасності: Розвідки, статті, нариси. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1981. – 415 с.

7. Рудловчак О. Пряшівський педагог Йосиф Михайлович Рубій і його зв'язки з Росією // Біля джерел сучасності: Розвідки, статті, нариси. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1981. – 415 с.

8. Рудловчак О. До історії вивчення закарпатоукраїнського фольклору та етнографії в XIX та на початку XX ст. // Біля джерел сучасності: Розвідки, статті, нариси. Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1981. – 415 с.

9. Рудловчак О. Шляхи російського друкованого слова до закарпатських українців. Закарпатські кореспонденти російської преси в 50-70-і роки XIX ст. // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. - № 13. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1981. – 415 с.

10. Франко І. Формальний і реальний націоналізм // Твори: в двадцяти томах. – Т. XVI. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1955. – С. 132-140.